

Vladimir Filipović

Zagreb

FILOZOFSKA MISAO MARKA MARULIĆA

Hegel s pravom u svojim predavanjima iz povijesti filozofije tvrdi da je filozofsko stvaralaštvo svagda rezultat dvaju faktora od kojih jedan imade korijen u dijalektičkoj povezanosti s razvojem duha u vremenu, a drugi su mu izvor životne prilike, »izvanjska sudbina«, u kojoj je mislilac živio. Hegel doslovno kaže i ovo: »Svaka filozofija u cjelini svoga hoda predstavlja posebni razvojni stupanj i imade određeni položaj, na kojemu imade i svoju istinsku vrijednost i značenje« ili na drugom mjestu: »Svaka filozofija je filozofija svoga vremena. I zato ona može zadovoljiti samo interes, koji je njenom vremenu primjeren«. Misli ovoga pionira povijesno-filozofskih interpretacija neka nam posluže kao putokaz u izlaganju Marulićevih osebujnih filozofskih domišljaja upućujući nas na značenje vremena i prostora u razumijevanju jedne davno stvorene a tada sveopće aktualne filozofske misli.

Ocjenjujući s tadašnje naše povijesne situacije značenje Marulićeva priloga evropskoj filozofskoj misli, a i značenje koje ono ima za spoznaju duha toga vremena, lakše ćemo razumjeti i vrednovati njegovo životno djelo. Marulićev životni opus je tipičan primjer veoma živog prolaznog revolucionarnog vremena, u kojem su se ukrštavale tendencije obnovljene poganske grčke filozofije s borbenim tezama protiv petrificirane tada službene sholastičke mudrosti i već ugroženog i stoga bojovnog rimskog kršćanstva. Malo kasnije se te kulturne antiteze razvijaju u oblicima protestantizma i protureformacije, a u koju su se borbu uplele izvan nje nastale i knjige našega Marulića. Humanizam i tradicionalna sholastika, karakteristične duhovne suprotnosti toga vremena, nisu bile jednako značajne u svim evropskim prostorima u kojima su se ostvarivale. I bilo bi metodički pogrešno kada bismo iz univerzalnog kulturnopovijesnog okvira ili još pogrešnije s aspekta progressa davali ocjenu određenom djelovanju i mišljenju koje je bilo determinirano specifičnim prilikama u kojima je

nastajalo, prilikama koje su bile drugačije nego one kojima je tekao tok općeg evropskog kulturno-povijesnog progresa. A to su bili upravo uvjeti života u kojima je živio i stvarao naš Marko Marulić.

U teorijskim antitezama na jednoj strani a zbiljskim životnim prilikama Marulićeve uže domovine na drugoj strani treba nalaziti ključ za razumijevanje njegova filozofskog djela.

U cjelokupnom njegovom stvaralaštvu — začetniku hrvatske književnosti i evropskom filozofskom misliocu — u toj dvostrukoj intenciji djelatnosti valja tražiti odgonetku često na prvi pogled nespojivih nastojanja.

Marulićevo izvorno utemeljenje hrvatske književnosti i njegov značajan prilog evropskoj filozofskoj misli ne počivaju na istim vidovima, na istim ciljevima iako ih ostvaruje isti stvaralac. Dok je smisao i zadatak njegova literarnog stvaranja — prosvjetiteljska misao koja sadržava uglavnom moralno-didaktičke pouke, u koju on uklapa i one spoznaje koje su nepoznavacima tada univerzalnim latinskim jezikom izražene znanstvene misli bile nepristupačne, dotle svojim latinskim spisima daje značajan prilog ondašnjim aktualnim svjetskim dijalozima. Za te je pak dijaloge bio spreman od svoje prve »latinske škole« koju je završio u Splitu, pa do sveučilišnih studija u Padovi po kojima je postao humanistički erudita evropske visine. Da je pak čitav život na te latinske studije bio vezan kazuje nam ne samo sačuvani popis njegove biblioteke nego i napomena u njegovoj oporuci, u kojoj uz latinske prijevode Platonovih djela koje ostavlja prijatelju Tomi Nigeru dodaje »ne ingratus sim in eum, qui me vivum dilexit plurimum«. A biti oduševljen platonik značilo je u to vrijeme biti na izvorima borbene i napredne kulturnopovijesne situacije. Valja spomenuti i bogatu po njemu sabranu zbirku starih latinskih natpisa, a u kojoj su od poznatih natpisa iz Rima i drugih talijanskih gradova za nas najznačajniji i najoriginalniji oni iz solinskih iskopina, u čemu se očituje također njegova ljubav prema zemlji u kojoj je rođen. Zbirka nosi naslov »In epigrammata priscorum commentarius«, a odraz su njegova interesa i ljubavi za latinsku baštinu. U posveti tim klasičnim natpisima očito je njegovo oduševljenje tim tekstovima kao i uopće ljepotama i arhitekturom antike. Sve to dokazuje solidnu znanstvenu spremu i ljubav za antičku kulturu po kojoj Marulić ulazi među nosioce renesansne misli tadašnjeg vremena, pa postaje i ostaje jedan od značajnih evropskih humanista. Izdanja mnogih njegovih latinskih djela, a i njihovi prijevodi na mnoge evropske jezike, tu činjenicu očito potvrđuju.

II

Ostavljamo izvan ovih refleksija Marulićevo značajno književno djelo, koje — kako već rekosmo — ukazuje na njegovu cjelovitu renesansnu stvaralačku ličnost. Ono iz životnih potreba prerasta u didaktičku poeziju koja u jednoj mjeri odražava klasičnu kulturu kao i realistički doživljaj ljepote njegova zavičaja, a i sudbinu opasnog povijesenoga trenutka, koji trenutak upravo traži čvrstoću u tradiciji. Svoju je domovinu i narod

vidio u opasnosti, pa je poetskim riječima bodri u borbi za slobodu primjerima iz sličnih teških opasnosti. Iz ljubavi prema ugroženoj grudi stvara na hrvatskom jeziku svoje pjesničko djelo »amor patriae dat animum« .Njegove misli, njegovo stvaralaštvo diktiraju i usmjeravaju potrebe života. Odgovori na pitanja koja mu se nameću odgovori su na realna pitanja opstojnosti.

Marulić živi i djeluje na razmeđu evropske kulture, na bojištu za njenu slobodu. Njegova je domovina neposredno ugrožena od Turaka, pa mu kršćanska misao nije — kako mnogi njegovi interpreti misle! — samo ostatak tradicije nego najjasnija misaona antiteza islamu, antiteza idejama koje su bile jasno upisane na barjacima tuđeg osvajača. Tako je onda i razumljivo zašto taj svestrano i duboko obrazovani humanista ideje poganske etike i filozofije povezuje s idejama kršćanstva, koje mu eto nisu bile samo konzervativne tradicionalne forme, nego jasno ideološko u borbi koju mu je zbiljski život nametnuo. A da treba i traži čak i vojničke pomoći od kršćanske Evrope jasno pokazuje i njegovo glasovito pismo za pomoć što ga upućuje Hadrijanu VI. Natpis te poslanice glasi »Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem« (Roma 1522). Samo s te točke mogle bi se mobilizirati tada najjače borbene snage u Evropi. A upravo u tim brigama leže motivi njegove kršćanski orijentirane poezije na hrvatskom jeziku, tu je usidren njegov literarni stvaralački dualizam (domoljublje-kršćanstvo). No to nije tema moga izlaganja. To je zadatak povjesničara hrvatske književnosti, koji će iz povijesne situacije protumačiti motive njegova pjesničkog stvaralaštva. Njegovi pak znanstveni dijalozi sa strujanjima evropskoga duhovnog življenja izneseni su univerzalnim jezikom tadašnje Evrope. Da su pak u Evropi bili priznati i s interesom primljeni svjedoči činjenica njihove već spomenute mnogostrane popularnosti.

III

Evropska filozofska misao živi u izvanrednim kontroverzama klasičkom oduševljenih mislilaca — »artistotelika« i »platonika«, a od njih su obje struje usmjerene protiv dogmatike sholastike. Dok prvi u cjelokupnosti obnove Aristotelove misli, koja je često ne samo realistička nego kadgod i materijalistička, suprotstavljaju otkrivenoga cjelovitoga i originalnoga Aristotela preformiranog njegovoj ideji u službenoj tomističkoj nauci, koja kao *ancilla theologiae* nije ni mogla prelaziti granice koje joj je ta služba nametala, dotle platonici odbacuju uopće mogućnost pomirenja kršćanstva u sintezi između Aristotela i Tome, pa se tako Platonovom i Plotinovom filozofskom misli suprotstavljaju čitavoj institucionalnoj, službenoj, petrificiranoj crkvenoj nauci. Obje struje se međusobno bore, no u toj revolucionarnoj borbi mišljenja imaju ipak zajedničku antitezu — dogmatsku tradiciju, u kojoj se intenciji očituje revolucionarnost renesansne misli.

Mnogi naši latinisti, istaknuti humanisti toga razdoblja sudjeluju polemički u tim kotroverzama, pa ih nalazimo kao značajne mislioce u svim svjetskim enciklopedijama ponajčešće s neobilježenom narodnosti postavljenih aktualnih pitanja života. Marulić je svakako u svojoj etici No gotovo svi oni daleko od svoga zavičaja teoretski polemiziraju s onim temperamentom koji su rođenjem ponijeli u sebi, no ne nose sa sobom i brige svoje ostavljene domovine, umuju bez životne veze sa svojim narodom. Oni kao blistavi umovi teorijskih suprotnosti osvjetljavaju na sveučilištima Rima, Firenze, Bologne, Pise, Pariza, Oxforda i dr. temelje tadašnje duhovne renesansne, humanističke Evrope. Spomenimo samo neke od njih: Jurja Dragišića (Georgius Benignus de Salviatie), Benka Benkovića, Franju Petrića (Franciscus Patritius), Grgura Budisaljčića, Jurja Dubrovačanina (Georgius Raguseus), Antuna Meda (Antonius Medus Callosius) i dr. Oni u alternativama vremena daju argumente po kojima su poznati u stoljetnim razdobljima evropskoga kulturnoga progresa. Oni su veliki teoretici, apstraktni teoretici jednoga burnog povijesnog razdoblja preko kojih mi duhovnoj Evropi dajemo svoj značajan prilog.

No naš Marulić nije bio samo to. On nije bio tek apstraktni teoretik svoga vremena. Njegovo klasično školovanje, njegov duboki doživljaj humanističke svijesti u renesansnoj revoluciji ne ostaju samo u čistoj teoretskoj svijesti. On čak ne ulazi u, njemu dobro poznate, kontroverze između padovanskih averoista i aleksandrista, on se nije mogao prikloniti ni Barozzijevu averoizmu ni Pomponacijevoj peripatetskoj školi, jer su sve te suptilnosti bile nevažne s gledišta njegove povijesne situacije. On je platonik jer mu je ta misao bliža kršćanstvu, ali on se poput drugog platonika ne suprotstavlja institucionalnoj dogmatici jer mu je ta institucija kao institucija bila potrebna. Potrebna, jer je ona nosila barjak koji je bio potreban tom povijesnom času njegovu narodu u borbi protiv rušitelja ne te ideologije nego prvenstveno slobode njegova naroda. Ako li pak govorimo i o samoj jasno formuliranoj ideologiji, i ona mu je bila važnija jer je bila korisnija nego svaki oblik skepticizma i relativizma, po kojim se oblicima (— bez vjere a sa skepsom! —) ne može ući ni u jednu borbu. Svaka odlučna borba, borba koja traži velike žrtve mora biti nošena vjerom u ideale, pa makar se oni i ne ostvarivale u vremenu kad se u njih vjerovalo. To je polazište i izvorište zanosa po kojem je moguća svaka žrtva, to je bio jedan od motiva koji je formirao Marulićev životni nazor.

IV

Marulić nije mogao u takvim životnim prilikama ni u svojim teorijskim spisima postati čisti teoretik, pa čak ni onda kada se u teorijskim raspravama udaljavao od nužnog prosvjetiteljskog zadatka svoje didaktičke poezije. On se nije mogao prepustiti pojedinostima u spekulacijama koje bi ga odvele od života, a pogotovo nije mogao zastupati tendencije suprotne čvrstini životne orijentacije kao što bi bio skepticizam i indiferentizam, a pogotovu ne relativizam koji dosljedno domišljen dovodi do nihilizma .

Njegovo duboko, bogato poznavanje klasične kulture, njegovo istinsko vrednovanje te kulture moglo se tek uklapati u jedinstvenu idejnu i ideološku orijentaciju, koja je davala potrebnu čvrstinu životnom stavu. Teorijska filozofija imala je svoje uporište u sferi praktične filozofije (konkretnije etike!), koja se očituje u svim njegovim latinskim jezikom napisanim djelima.

Pa ako se vratimo k onim na početku ovoga raspravljanja iznesenim Hegelovim povijesnofilozofijskim tezama možemo razumjeti i moramo protumačiti Marulićev teoretski stav povezan s vremenom i prostorom u kojemu je živio i stvarao. Drugim riječima, moramo ga povijesno razumjeti, a ne sa stajališta jedne vanvremenske i vanprostorne generalne sheme. Maruliću je baš zbog tih konkretnih determinanata bio moralni problem životno važniji od čistih teoretskih refleksija. A on je u tom vremenu bio vezan uz religijsku koncepciju. Vjerski indiferentizam kao i skeptičnu ideologiju nisu ni u području refleksije dopuštale životne prilike. Njemu su veliki uzori prošlosti kao životni putokazi, pa bili oni heroji uzeti iz poganske mitologije ili iz kršćanske religije, važniji od utilitarista i relativista, kao što je, primjerice, prikazivao one epikurejskoga tipa. Povezanost između ideala antike i kršćanstva, koliko se mogu spajati u jedinstveni lik borbene čovječnosti, za Marulića je najvažnija. A čitava se se životna borba morala povesti s jedinstvenog ideološkog stajališta, a ne na kontroverzama misli i bespuću života. Tu je jasno dano izvorište njegova teorijskog stvaralaštva.

Nekim interpretima Marulićeve filozofske misli nije jasno zašto su njegova djela kao djela nijednoga od sinova našega naroda izdavana u desecima izdanja i prevođena na mnoge evropske jezike. Što je tim djelima tada davalo toliko značenje i vrijednost?

Njegov »Evangelistarium«, koji se ostvaruje u deset izdanja, obrađuje etičku tematiku, koja na prvi pogled imade sva obilježja tadašnje školske moralke, ali je toliko puna praktičnih uputa za najrazličitija pitanja i probleme života te ulazi i u psihološke analize, koje njegovo doba malo poznaje, navodi u tradicionalnim okvirima poganske stoičke argumente, da postaje pravi u novim oblicima mudri vodič po teškom putu ljudskoga življenja.

Marulićevo djelo »De institutione bene beateque vivendi«, koje je također kroz decenije izdavano na latinskom jeziku, a prevedeno na talijanski, njemački, francuski i portugalski, još je više dopunjeno etičkim pogledima grčkih i latinskih pisaca i to primjerima koji prevladavaju verbalnu teoriju uobičajenih rasprava toga vremena. On na nizu primjera pokazuje vrijednost odricanja zemaljskih dobara, a u čemu nalazi argumente u stoičkoj koncepciji moralnog, a to će reći humanog i sretnog življenja ljudskog. Kako on uvjerljivo ujedinjuje kršćansku misao o odlučivanju za nadzemaljske vrijednosti sa sukladno stoičkom misli o vrijednosti skromnosti, bespotrebnosti, samotnosti i dr. Čovjek je sretan kad se oslobodi svega prolaznog i time bezvrijednog.

Moralne su mu pouke dane u slikama i izdiferencirano prema spolovima, a primjeri su uzeti iz svagdanjeg života uzornih ličnosti pa tako svestrano oživljavaju strogo teoretska razmatranja, a i uzore uzima iz

klasike kao što Heraklo, Perzej, Ajant, Odisej, Tezej, Ahilej i dr. Spomenimo samo spis »De laudibus Herculis«. Svi su oni za njega »veći nego obični ljudi«, jer su u sebi prevladali animalnu prirodu i ostvarili vrijedan lik hrabrosti i čovječnosti.

Djelo pokazuje da Marulić poznaje klasičnu jednako epikurejsku kao i stoičku etiku, pa je ujedinjuje s principima kršćanske moralke.

No kada uz isticanje vrijednosti čovječnosti napada oblike farizejštine i hipokrizije (»De doctore, qui aliter docet, aliter vivit«) onda je jasno na koga te intencije smjeraju, i da su jednako aktualne kao i za koji čas one luteranske. U svome spisu »De humilitate et gloria Christi« prekorava oštro mnogobrojne poroke katoličkog svećenstva.

Teorijski se pak u svim tim raspravama svagda vidi onaj i danas antropološki zanimljiv problem borbe osjetnosti i razuma, nagona i savjesti (»De quinque sensuum pugna«). Izlažući te unutrašnje borbe daje zapravo žive psihološke analize, koje se uočuju u neotklonivim unutrašnjim sukobima (tegobama ali i pobjedama) ljudskog razuma i nagona. Ta su mjesta njegovih djela daleko od nekih sterilnih samostanskih meditacija, kojima su često obilovala dotadanja crkvena razmatranja ove tematike.

No svi mu ovi primjeri ne služe da ističe subjektivne osebnosti i njihove specifičnosti nego da u raznolikim primjerima pokazuje jedinstvenu objektivnu determinaciju. Marulić svakako teoretski odbija mogućnost svakog etičkog subjektivizma, relativizma i njihovih konsekvencija skepticizma i konačno etičkog nihilizma. Odbacuje time mogućnost svake autonomne etike, a u fundiranju heteronomne etike stoji u suglasju s koncepcijama kršćanstva.

Etika mu je pretežno intelektualistična. Logička dosljednost garantira sigurnost u moralnom djelovanju. Srce i volja moraju harmonirati s razumom, koji treba da dominira sviješću (»Concordet in te cum ratione voluntas, cum voluntate convenient operat«). Na taj se način onemogućuje svaki emocionalni voluntarizam koji se nužno gubi u sumnjivom subjektivističnom relativizmu. Tako oživljuje tradicionalnu etičku tematiku s bogatstvom poganskih primjera i u harmoniji tih nazora nalazi rješenje u isti mah i svestran humanista i dobar kršćanin.

Kad prelazi u tematiku ontologije Marulić je realista. Dobro su mu poznati grčki atomisti, pa čak i materijalizam Lukrecija, kojega tek mnogo kasnije oživljuje Gassendi. No i Gassendi također pomiruje mehanističko-atomističko shvaćanje prirode s teizmom. Marulićeva ontologija povezana je s kozmologijom, pa je i to područje problema obrađeno mnogo šire nego što je školska filozofija njegova vremena dotada poznavala.

No ono najznačajnije u renesansnom duhu je kod Marulića neobično živo zapažanje stvarnosti, obnavljanje poganske životne radosti i buđenje ugasloga smisla za prirodne ljepote, a sve to opet prilikama tegobnoga života povezano s kulturnom tradicijom. I upravo u toj sintezi odražava se najviša moguća harmonija njegova vremena i njegove sredine, a koja je bila kao vrijedna osebnost cijenjena u tadašnjem svijetu, po čemu Marulić postaje cijenjen evropski mislilac.

V

Marulićevo poznavanje bogatstva sadržaja i likova antike, Marulićev izvanredan prikaz ljudskih unutrašnjih kontroverzi (nagona i svijesti), njegov tako sjajno izražen smisao za ljepotu prirode i sreću života povezan s idejama tradicije — bila je ujedno i najviša sinteza u oprekama njegova vremena koju je njegova sredina toga doba mogla dati. A mogla ju je dati samo preko stvaraoca koji je nadvisivao svoj prostor i svoje vrijeme te bio povezan sa kulturnim stvaralaštvom cjelokupne evropske zajednice. Fatalna zadaća njegova naroda biti »predziđe kršćanstva«, kao sin toga naroda stojeći na granicama dvaju svjetova a ne ostati samo branilac nego i kulturni stvaralac u naprednim svjetskim dijalozima odlika je onih najvećih. A to je nesumnjivo bio naš filozof Marulić.

No za njegova se tako svestrano u tadašnjoj oživjeloj kulturnoj evropskoj zajednici primljena djela na latinskom jeziku može reći: »Pro captu lectoris habent sua fata libelli«. Evropski ih je čitalac čitao doista s drugog aspekta nego što je bio onaj s kojega su ona nastajala. U kulturnim kontroverzama: reformacija — protureformacija, protestantizam — oživljeno borbena kršćanstvo Marulićeva su bogatim i svježim sadržajem nadopunjena tradicionalna gledišta dobila značenje pomlađenog i svježeg daha kršćanstva. Neprijatelj za rimski orijentirano kršćanstvo nije bio Turčin nego Luter. Ni jedan se u Marulićevim djelima ne navodi lično i zato su se lako mogle zamijeniti intencije. Duhovno će preporođeno kršćanstvo imati mogućnost obrane protiv reformacije. Marulićeva su djela van njegove domovine dobivala živ, ali i drugačiji odgojni i prosvjetni zadatak, nego što im je stvaralac namijenio.

Ovaj naš veliki humanist, ovaj ljubitelj antike i oduševljeni renesansni stvaralac sintetizira misli koje se u mirnim životnim sredinama međusobno ruše, a ovdje na granicama svjetova, pred provalijama života, pomiruju. Marulić u toj sintezi stvara djela koja obogaćuju prelazno razdoblje evropske kulture, djela koja su cijenjena i u jednoj razjedinjenoj Evropi bivaju poznatija nego sva druga djela sinova našega naroda. Marulić je naš veliki humanista kojega Evropa drugačije čita nego što je on to njoj namijenio, ali i s toga drugačijeg stajališta shvaćen daje priloge koji ulaze u povijest jednoga novoga svijeta u baštini kojega ostaje njegovu ime neizbrisivo. Marulić nije sam začetnik hrvatske književnosti nego i poznati humanistički dakle internacionalni mislilac jednog značajnog razdoblja povijesti čovječanstva. Njegova djela ostaju ključ za razumijevanje njegova doba a istodobno i značajan prilog renesansnoj filozofskoj misli.

(Predavanje održano na Znanstvenom razgovoru o Marku Maruliću, 17. prosinca 1974, u Hrvatskom filološkom društvu u Zagrebu)